

dr Husejn Musić
Nastavnički fakultet Mostar

Odnos između učenika i nastavnika u sistemu problemske nastave

UDK 37.064.2:371.2

Sažetak

Imajući u vidu mogućnost ostvarenja pozicije, uloge, stila rada nastavnika, komunikacije i interakcije u nastavnom procesu, načinu i učešću u pripremanju, planiranju, realizaciji, evaluaciji nastavnih sadržaja i aktivnosti s osvrtom na primjenu odabranih metoda, oblika, nastavnih sredstava, uspostavljenoj razrednoj klimi, motivaciji za rad, i slično, u radu su prezentirani rezultati teorijsko-komparativnog proučavanja odnosa između učenika i nastavnika u sistemu problemske nastave, posmatrajući odnos između učenika i nastavnika kao njihovo međuzavisno opažanje, doživljavanje, reagovanje i postupanje u međusobnim kontaktima i interakcijama u procesu nastave, u školi i van nje.

Ključne riječi: učenik, nastavnik, odnos, sistem, nastavni sistem, sistem problemske nastave.

Uvod

Pojam sistem (sustav) grčkog je porijekla i predstavlja poredak, skup više elemenata koji su međusobno povezani i koji čine cjelinu sa zajedničkom funkcijom; potom način i oblik uređenja nečega, strategiju, itd. Pod pojmom sistem, treba podrazumijevati povezan skup elemenata koji čine funkcionalnu cjelinu. Nastavni sistem je domišljena, sređena, racionalna i ekonomična struktura izvođenja nastavnog rada. (Poljak, V, 1977: 6) U navedenoj definiciji nastavnog sistema, uočavamo da je akcenat stavljen na strukturalnost, oblikovanje nastavnog procesa. Pod izrazom „nastavni sistem“ podrazumijevamo cjelovito

oblikovanje ili strukturiranje nastavnog procesa. (Branković, D, Ilić, M, 2003: 248) Ako analiziramo navedenu definiciju, uočavamo da se nastavni sistem odlikuje određenom strukturom veza i odnosa između osnovnih faktora nastave (učenika, nastavnika, nastavnih sadržaja i materijalno-tehničke osnove). Zbog njihove kompleksnosti, mi ćemo cjelovitije sagledati heurističku nastavu kao savremeni sistem, stavljajući akcenat na obrazloženje njenih didaktičkih karakteristika i posmatrajući u njima obilježja odnosa između učenika i nastavnika. Odnosi u nastavnoj praksi ispunjeni su uzajamnim utjecajem sudionika, starijih na mlađe (i obratno), vršnjaka na vršnjake, grupe na pojedinca (i obratno), između i unutar grupa u jednoj zajednici učenika, školi ili nekoj drugoj odgojnoj ustanovi, s jedne strane a, s druge, i kao rezultat istorijskog razvoja društva, uspostavljenih društvenih odnosa, odgojno-obrazovnih ciljeva i zadataka koje društvo postavi školi, zakonskih i normativnih regulativa, pozicije nastavnika i učenika u procesu nastave, stila rada, pedagoške klime, osobina ličnosti nastavnika, mikroorganizacije procesa nastave i slobodnih aktivnosti, uspostavljene saradnje škole s porodicom, itd.

U Pedagoškom leksikonu (1996: 337) odnosi u školi definišu se kao: „interakcijski utjecaji koji se odvijaju među učesnicima tokom školskog života“. Iz navedene definicije odnosa u školi, zaključujemo da se osobitost odgojno-obrazovnog rada zasniva na naročitom odnosu koji se javlja između faktora nastavnog procesa. U ovom slučaju, radi se o aktivnosti i odnosu na relacijama između nastavnika i učenika, učenika i učenika, nastavnika i nastavnog sadržaja, učenika i nastavnog sadržaja, uz međusobno djelovanje. Kad ove aktivnosti postanu svjesne, namjerne za partnere, za učenike i nastavnika kao neposredne učesnike u odgojno-obrazovnom procesu, kad nose određena zadržanja, dolazi do uspostavljanja komunikacijsko-interakcijskog utjecaja koji čine suštinu odnosa između neposrednih učesnika nastavnih i ostalih aktivnosti u školi. U našem radu, odnos između učenika i nastavnika najkraće možemo pojmovno odrediti kao njihovo međuzavisno opažanje, doživljavanje, reagiranje i postupanje u međusobnim kontaktima i interakcijama u procesu nastave, školi i van nje.

Savremeni sistemi nastave

Svaka nastava, kao odgojno-obrazovni proces i aktivnost, određena je nekim (teorijskim utemeljenjem) pedagoško-didaktičkim konceptom. Upravo to teorijsko utemeljenje, pedagoško-didaktički koncept predstavlja „uporišnu tačku,“ s koje želimo saznati odnos između učenika i nastavnika, njihovu ulogu i poziciju prema drugim neposrednim činiocima nastave, razrednu klimu, uspostavljenu komunikaciju i interakciju. Savremeni sistemi nastave usmjereni su prema učeniku i nastavniku, u cilju uključivanja učenika u sve faze nastavnog procesa, počev od planiranja, organiziranja, izvođenja, vrednovanja, pa sve do praktične primjene. Cilj je da učenik s nastavnikom promijeni poziciju i ulogu, da postane aktivni sudionik i subjekat nastave i da na što samostalniji, svestraniji i staralačkiji način dolazi do potrebnih znanja, navika, razvija svoje interese i sposobnosti. Savremeni nastavni sistemi imaju svoje didaktičko-metodičke specifičnost, prednosti i nedostatke, ali su otvoreni, dinamični, s mogućnostima stvaralačke primjene, permanentnih izmjena, dopuna i obogaćivanja. Komparativnom analizom, mi smo sagledali odnos između učenika i nastavnika, njihovu poziciju, ulogu, stil rada nastavnika, specifičnosti komunikacije, upotrebu metoda, oblika i sredstava rada, razrednu klimu, motivaciju, i slično, u sistemu problemske nastave.

Odnos između učenika i nastavnika u sistemu problemske nastave

Problemska nastava (Problem Solving, Learning by discovery i dr), ili nastava putem rješavanja problema, zasniva se na iskustvenom učenju, čiji koncept polazi od toga da znanja, tuđa iskustva, podaci i informacije, koje se prenose učenicima, najčešće putem verbalnog ili medijskog prezentiranja, prilično su izolirani, te ih učenik ne može na lahak način, ili nikako, dovesti u vezu s ličnim iskustvom, znanjem, i slično. Prevedeno s grčkog jezika, problem označava zadatak, pitanje koje traži odgovor, teškoću. U sličnom značenju koriste se i termini: nastava rješavanjem problema, učenje putem rješavanja problema, problemska metoda, metoda otkrivanja, metoda istraživanja, učenje putem otkrivanja, učenje otkrićem, otkrivajuće učenje, učenje istraživanjem i istraživačka nastava. Analizom toka problemske nastave, uočavamo da njena glavna karakteristika

„problemska situacija“, tj. identifikcija i posmatranje problema, prepreke, teškoće u njegovom rješavanju, postojanje protivrječnosti poznatog i nepoznatog, uočavanje veza i odnosa između uočenog i onoga što treba otkriti posmatranjem, datog i zadatog (onoga što treba riješiti), otkrivenog i neotkrivenog, starog i novog, nalaženju novih rješenja, bitnih obilježja, novih znanja, zaključaka, generalizacija, provjeravanje stečenog znanja i iskustava u novim sličnim situacijama. (D. Branković i M. Ilić (2003: 260) navode jedan model „interaktivne problemske nastave sa sljedećim orijentacionim etapama:

- zajednički uvod u rješavanje problema,
- formiranje grupa ili parova učenika za rješavanje problema i određivanje zadataka (problema),
- interaktivno (grupno ili tandemska) rješavanje problema,
- prezentovanje rezultata interaktivnog rješavanja problema,
- analiza i ocjena rada na rješavanju problema,
- uopštavanje rezultata i sinteza znanja,
- eventualno zadavanje domaće zadaće“.

Ovo je jedan od modela i mogućnosti za organiziranje problemske nastave u školskoj praksi. Međutim svaka nastavna tema i sadržaj nisu jednako pogodni da bi se mogli realizirati putem organiziranja toga vida nastave u radu sa učenicima, što predstavlja jedan od nastavnikovih problema prilikom odabira.

Rješavanje problema u bilo kojoj nastavi nije uobičajeno odgovaranje na postavljeno pitanje, rješavanje zadataka na poznat, ustaljen i tipičan način, već snalaženje u novoj problemskoj situaciji s kojom se ranije nismo susretali. To je situacija kad treba prevazići ranije načine rješavanja zadataka, otkriti nove puteve i tehnike, uvidjeti odnose i veze između poznatog i nepoznatog, vidljivog i skrivenog. Od nastavnika se očekuje, u smislu funkcionalnosti, racionalnosti, produktivnosti i ekonomičnosti da podstiče samostalno logičko i kreativno mišljenje učenika koje, u krajnjem ishodu, omogućava tačno i trajno usvajanje znanja predviđenih nastavnim planom i programom. Nastavnik treba osposobiti učenike da razumiju ono što uče, samostalno usvoje, izvrše selekciju, uoče nedostatke, greške, otklone ih, praktično primijene stečena znanja. Ostvarivanje navedenih zahtjeva u nastavi, koji se stavljaju pred nastavnika, u znatnoj mjeri će doprinijeti organiziranju učenja koje karakteriše: postojanje teškoća, nove situacije i protivrječnosti između

poznatog i nepoznatog; svjesne, usmjerene, stvaralačke, samostalne aktivnosti učenika pomoću kojih teži da uviđanjem odnosa i nalaženjem novih načina rješavanja usvoji nova znanja i stvori nove generalizacije. Dakle, uočena je potreba za organiziranjem toga sistema nastave u radu s učenicima, koja ih stavlja u situaciju poticanja kreativnih sposobnosti i učenja, razvija analitičko-kognitivni stil mišljenja, obezbjeđuje uspješnije usvajanje, formiranje i razvijanje novih pojmova.

Ovaj oblik nastave stavlja učenika u poziciju aktivnog sudionika, u kojoj sam rješava problem, a nastavnik ga samo usmjerava, podstiče i ohrabruje. Problemska nastava „omogućuje: umjesto vođenja nastavnika – samovođenje, umjesto instrukcije – samoinstrukciju, umjesto poučavanja – samopoučavanje“. (Milijević, S, 2003: 373) Funkcija učenika u problemskoj nastavi prvenstveno je stavljena u subjekatsku, istraživačku i aktivnu poziciju. On je istraživač i kreator. Učenik, uz pomoć nastavnika, rješavanjem problema uči, stječe znanja, razvija sposobnosti, vještine i navike, tako što koristi i angažira svoja ranija iskustva u rješavanju novonastalih situacija u vlastitom saznajnom prostoru. U takvom procesu nastave, učenik je subjekat; u prvom je planu rješavanje problemske situacije, odnosno problema, dok je pomoć nastavnika u drugom planu. Učenje putem rješavanja problema podrazumijeva odsustvo direktivnosti nastave, vjeru učenika u sopstvene snage, sposobnosti i mogućnosti. Dolazi do izražaja učenikova osjetljivost na probleme, njegova sposobnost uočavanja, mišljenja i rješavanja problema na svojstven način, bez straha od grešaka, neuspjeha, i slično.

U početnoj fazi nastave, imamo naglašenu jednosmjernu komunikaciju nastavnika prema učeniku, tj. kad daje učenicima upute kako će riješiti problem. Međutim, može se desiti da učenici traže dodatna objašnjenja i upute od nastavnika, te dolazi i u ovoj fazi do dvosmjernog komuniciranja između učenika i nastavnika. To je faza stvaranja problemske situacije, u kojoj je nastavnik nosilac rada. Potrebnim informacijama daje upute učenicima kako da osjete problem i uoče ga prije prelaska na samostalan rad. U drugoj fazi, dolazi do samostalnog i aktivnog rada učenika, njegovog suočavanja s problemom, ostvaruje se komunikacija s nastavnim sadržajem, ali i između samih učenika dok zajednički rade na problemu. Veoma je važno osposobiti učenike uvažavanjem principa sistematičnosti i postupnosti, da se koriste literaturom, nastavnim sredstvima pri ostvarenju komunikacije s

nastavnim sadržajem. U trećoj fazi, naglašeno je dvosmjerno demokratsko komuniciranje između učenika i nastavnika. U njoj se vrši zajedničko provjeravanje rješenja problema, odvija višesmjerna komunikacija između učenika, nastavnika i nastavnog sadržaja. U problemskoj nastavi, kod učenika dolaze do izražaja misaone operacije, proces analiziranja, postavljanja hipoteza, planiranja, primjena analogije, zaključivanja, sintetiziranja, itd. Izražena je, također, socio-afektivna emancipacija i oslobađanje ostalih potencijala učenika, uz zadovoljenje njegove afirmacije, samopotvrđivanja, dokazivanja, slobodnog ispoljavanja, kreativnosti, bez straha koji inhibira, sužava inicijativu, njegovu intelektualnu autonomiju, a potiče misli, što se od učenika i očekuje. Suštinu problemske nastave čini istraživanje i razvijanje potrebe učenika za stalnim i kritičkim stjecanjem znanja. Motivacija je osnova svakog dobrog organiziranog rada, a posebno složenog, kakvo je problemsko učenje. Učenik treba osjetiti unutrašnju potrebu, nagon, želju da određeni problem riješi, što rezultira potpunijom misaonom aktivnosti kao osnovi za uviđanje veza i odnosa među datim podacima, odnosno uslov za rješavanje problema. Ovim se ispoljava njegova subjekatska pozicija a, ujedno, i izmijenjena uloga i stil rada nastavnika.

U problemskoj nastavi postoji direktna komunikacija i odnos nastavnika s učenicima (nastavnik prezentira-stvara problemsku situaciju, pomaže učeniku u rješavanju problema, provjerava rezultate,) a bitno je i to što su učenici u direktnom odnosu prema nastavnim sadržajima i sredstvima u fazi samostalnog proučavanja i dolaženja do rješenja problema. Funkcija nastavnika usmjerena je u smislu organizatora, motivatora, programera. „On naučno prilazi organizaciji nastavnog procesa, realizaciji vaspitno-obrazovnih ciljeva, zadataka i nastavnih sadržaja“. (Stevanović, M. 1998: 190) Predviđene ciljeve i zadatke u realizaciji nastavnih sadržaja i aktivnosti realizira koristeći se individualnim oblikom, radom u parovima, timskim i frontalnim oblikom rada. Nastavnik težište svoje aktivnosti stavlja na osposobljavanje učenika za aktivno prihvaćanje i korištenje informacija, posebno principa, pravila, zakona, koji imaju transfersko značenje. On se ne zaklanja iza autoriteta, već se ponaša voditeljski, ne ulijeva strahopoštovanje, već potiče saradnju, stvara i izgrađuje povjerenje u odnosima između učenika i nastavnika, učenika i učenika. Nastavnik nastoji

obezbjediti što povoljnije uslove za samostalni i zajednički rad učenika i nastavnika, podržava inventivnost učenika, potiče, hvali, motiviše, poziva na toleranciju. Zajedno sa učenicima izgrađuje zdravu radnu atmosferu, saradničke, ravnopravne suodgovorne odnose. Svoj autoritet kod učenika nastavnik gradi na simpatiji, saradnji, inicijativnosti, poticanjem učenika na kreativnost, originalnost, i slično.

Završni osvrt

Sagledavanjem pozicije, uloge učenika, nastavnika, nastavnih sadržaja i materijalno-tehničke osnove, planiranja, pripremanja, realizacije i vrednovanja sadržajnih aktivnosti, rezultata u procesu nastave, načina ostvarenja komunikacije, radne atmosfere, stila učenja, poučavanja, upotrebe metoda i oblika rada, utvrdili smo da se primjenom sistema problemske nastave u odgojno-obrazovnom procesu apostrofiraju i razvijaju odnosi između učenika i nastavnika koji nisu interakciona igra, na relaciji dobitnik – gubitnik. Ko je u poziciji objekta, uvijek je gubitnik, a u poziciji subjekta – dobitnik. Sistem problemske nastave omogućava učenicima u dovoljnoj mjeri da slobodno, partnerski, kooperativno, ravnopravno i odgovorno učestvuju u predlaganju, selekciji i ostvarivanju najpovoljnijih varijanti nastavnog rada. O svim bitnim pitanjima odluke donosi nastavnik s učenicima. Na taj način se afirmišu i razvijaju istinski demokratski, saradnički, kooperativni, partnerski, ravnopravni, dobronamjerni, humani, fleksibilni, stimulativni, participirajući, povjerljivi i nenasilno-interakcijski odnosi između nastavnika i učenika, a samim tim sužava prostor za manipulaciju, subordinaciju, dominaciju, potčinjenost, lukavost, nepovjerenje i druga obilježja neadekvatnih odnosa između učenika i nastavnika. Na kraju, moramo napomenuti da isključiva monovalentna primjena u nastavnoj praksi ovog sistema nastave, može dovesti do određenih negativnosti koje mogu utjecati na kvalitet i ishode nastavnog procesa, te ga je neophodno organizirati, kombinirati i primjenivati s drugim savremenim inovativnim sistemima nastave.

Literatura:

1. Branković, D, Ilić, M (2003): *Osnovi pedagogije*, Komesgrafika, Banja Luka
2. Jensen, E(2003.): *Super-nastava, nastavne strategije za kvalitetnu školu i uspješno učenje*, Eduka, Zagreb.
3. Milijević, S(2003): *Interaktivna nastava matematike*, Društvo pedagoga RS, Banja Luka.
4. *Pedagoški leksikon* (1996), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
5. *Pedagoški rječnik* (1967), Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd.
6. Poljak V (1977): *Nastavni sistemi*, Pedagoško-književni zbornik, Zagreb.
7. Stevanović, M (1998): *Didaktika*, Izdavačko-trgovinsko preduzeće RS, Tuzla.
8. Havelka, N (2000): *Učenik i nastavnik u obrazovnom procesu*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.